

* موائع صلة رحم در بعد فردی و اجتماعی*

□ محمد حسین پژوهنده^۱

چکیده

نویسنده در این نوشتار که درصد بیان «موائع انجام صلة رحم» می‌پاشد، بحث خود را در دو بخش فردی و اجتماعی پی‌گرفته، و در هر بخشی به عوامل متعددی اشاره می‌کند. از جمله عوامل فردی می‌توان از:

- استضعاف معرفتی؛

- جهل به تبعات منفی قطع رحم؛

- فردگرایی کاذب در اثر وجود عندرهای طبیعی؛

- عامل اقتصادی - اجتماعی روزمره‌گی؛

- محدودیت‌های مادی؛

- قصور و سهل انگاری؛

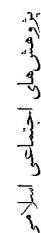
در بعد علل اجتماعی نیز می‌توان از عواملی یاد کرد که از اهم آنها:

- تحولات فکری - فرهنگی؛

- تحول و تغییر اجتماعی؛

- فاصله طبقاتی در نظام اجتماعی سنتی و ماشینی؛

می‌پاشد.

اسلام برای جلوگیری از رخداد اجتماعی قطع رحم سنت شریفی را وضع و تشویق نموده است که از آن به صلة رحم تعییر می‌شود و موانع تحقق آن، مسأله تحقیق ما در این نوشتار است.

روش کار تحقیق استنادی به شیوه کتابخانه‌ای - آرشیوی، در مایه بنیادی - کاربردی، با جانمایه توصیفی است.

واژگان کلیدی: صلة رحم، قطع رحم، روح جمعی، تحولات اجتماعی، سنت و مدرنیته

مقدمه؛ تعریف صلة رحم و اهمیت آن

این عنوان که در بازگردانی به فارسی مرادف پیوند خویشاوندی است از گسترده‌ترین دامنه معنارسانی برخوردار است و از پیوند ازدواج تا انجام مراودات دوستانه و هر خیری را شامل می‌شود.

مرحوم نراقی می‌فرماید: «صلة رحم عبارت است از شریک ساختن رحم و خویشاوندان در مال و مقام و دیگر خیرات دنیا که آدمی به آنها دست می‌یابد». وی برای تبیین معنای صلة رحم به قرینه مقابله، ابتدا قطع رحم را معنا و مصاديق آن را ذکر می‌کند و سپس می‌گوید: «آنچه مقابل این امور باشد، صلة رحم تلقی می‌شود». بنابراین «مراد از قطع رحم این است که وی را با گفتار یا کرداری اذیت و آزاردهی یا به چیزی نیازمند است و تو بیش از نیاز خود از آن بهره‌مند هستی، ولی از بخشش خودداری کنی و یا قادر به دفع ظلم از او باشی و دفع ظلم از وی نکنی یا از روی تأکید او را رها کرده باشی و اگر مريض شد به عيادتش نروی و موقعی که از مسافرت برگشت به زيارتش حاضر نشوی. همه اين امور و امثال آن از مصاديق قطع رحم است؛ و آنچه مقابل اين امور است از مصاديق صلة رحم شمرده می‌شود. جلوگیری از اذیت و آزار او، مساوات نمودن به مال با او، به ملاقات وی رفتن و با دست و زبان کمک کردن و غيره» (نراقی، ۱۳۸۳ق، ج ۲، ص ۲۵۶).

درباره اهمیت صلة رحم و نقش و پیامدهای آن در سلامت و آرامش روحی و بهداشت روانی انسان از منظر آموزه‌های دینی همین بس که امیرالمؤمنین

علی ﷺ در بیان ارکان دین، آن را از جمله موضوعاتی شمرده که به تعبیر ایشان «افضل ما توسل به المتنوسلون» است، امام علی ﷺ در آن جا به صله رحم، از دو جهت امتیاز مهمی که برای انسان دارد، اشاره فرموده است؛ یکی ثروت افزا بودن، و دیگری به تعویق انداختن اجل (امام علی، ۱۳۹۵ق، ص ۱۶۳، خ ۱۱۰)، امام صادق ﷺ ایجاد ارتباط فامیلی و پایبندی به آن را تأمین کننده سلامت و عافیت تمام امور انسان دانسته؛ همچنین در روایتی دیگر ارتباط خویشاوندی را سبب آرامش و تسکین خاطر افراد معرفی کرده است (مجلسی، ۱۳۹۷ق، ج ۷۴، ص ۲۷۷، باب ۱۷، حدیث ۱۰؛ نیز، ج ۷۳، ص ۲۶۴، باب ۱۳۲، حدیث ۹).

امام سجاد ﷺ می‌فرماید: «کسی که برای خدا و به خاطر صله رحم (با یکی از خویشاون) ازدواج کند، آفریدگار جهان او را به تاج بزرگی مفتخر و سرافراز می‌نماید» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۱، ح ۶).

نظر به این که صله رحم در شرایط ویژه و حالات خاص ممکن است نتایج یاد شده را محقق نسازد و موجب وهن کلام پیشوایان دینی واقع شود، این یادآوری لازم است که این مفهوم دینی زمانی ضمانت رساندن معنا را دارد که در بستر جامعه دینی قرار داشته باشد و روح جمعی ایمانی بر آن حاکم باشد و همچون بند تسبیحی سبب انسجام و تشکل آن باشد. به عنوان نمونه از مورد نقض، چنان که اشاره شد (مجلسی، ۱۳۹۷ق، ج ۷۴، ص ۲۷۷، باب ۱۷، حدیث ۱۰؛ نیز، ج ۷۳، ص ۲۶۴، باب ۱۳۲، حدیث ۹؛ نیز: حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۳۱، ح ۶) پیوند خویشاوندی به وسیله ازدواج فامیلی مورد تأکید رهبران دینی و از نمونه‌های بارز صله رحم دانسته شده است و با داده علمی راجع به مضرات ازدواج فامیلی به طور طبیعی تعارض دارد؛ با این حال مشاهده می‌شود در جوامع کنونی چهره آن کمزگ شده است.^۱

البته راه نجات از تعارض یاد شده - یعنی ازدواج فامیلی - را نیز علم نشان داده، بدین صورت که شایسته است پیش از اقدام به آن از نظر مشاوره ژنتیکی و

پزشکی مطمئن شوند. در این صورت به طور مسلم این ازدواج به صلاح شان خواهد بود و اثرات نیکی در زندگی مشترک هر دو به جای خواهد گذاشت.

بخش اول؛ موانع فردی

صلة رحم همچون تمام قیود اجتماعی منشأ فردی دارد. به عبارت دیگر صلة رحم عبارت است از پیوند عاطفی، حقوقی و اجتماعی میان هر واحد انسانی در یک گروه خانوادگی اجتماعی با فردی دیگر از همان تبار. این پیوند قبل از هر چیزی تکیه بر تک تک عناصر انسانی دارد. بنا بر این تعریف، قبل از همه موانع باید موانع شخصی افراد بررسی شوند. موانع شخصی ممکن است خودرو باشند، یعنی بدون ارتباط با جو فکری یا سیاسی یا فرهنگی اجتماع پیشامد مستقلی باشند. بیماری‌های جسمی و روحی، کمبودهای ناگوار زندگی، دلخوری‌ها و رنجش‌های موقت یا ریشه‌دار از این گونه موضع هستند.

بذریغه علی ابتداء اسلامی، مسلم پیش از آنکه شناسه اول (پیش از علی) ۴۰۰ میلادی

۱. استضعاف معرفتی؛

منظور از این عنوان، ناقص بودن معرفت دینی است، اعم از این که در پیامد آن اعتقادی نسبت به صلة رحم وجود نداشته باشد یا ضعیف و غلط باشد. بنابر این گروه مستضعفین، جامعه هدف را تشکیل می‌دهند.

البته ذکر این نکته لازم است که عنوان مستضعف در فرهنگ دینی تشعیح مصدقی ندارد، زیرا این کلمه بر افرادی که از نظر ادراکی قدرت تمیز بین حق و باطل در موارد اختلاف نداشته باشند، اطلاق می‌شود. امام صادق علیه السلام به ابو بصیر فرمود: «شیعه ما مستضعف نیست (یعنی نباید باشد، زیرا) آن که اختلاف مردمان را تمیز دهد مستضعف نیست» (برقی، ۱۳۷۱ق، ج ۱، ص ۲۷۷).

با این حال ممکن است افرادی وجود داشته باشند که از این نظر ضعیف باشند و به صلة رحم اهمیت ندهند؛ لذا بهتر است بگوییم ضعف معرفتی.

۲.۱. جهل به تبعات منفی قطع رحم:

خداؤند سبحان در کتاب عزیز خود فرموده است:

﴿۱۶۹﴾

﴿وَأَنْقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (نساء/۱۱)؛

از خدایی پرهیزید که (همگی به عظمت او معتبرید و) هنگامی که چیزی از یکدیگر می‌خواهید، نام او را می‌برید! (و نیز از قطع رابطه با) خویشاوندان، (پرهیز کنید!) زیرا خداوند، مراقب شماست. همچنین در تأکید این مطلب در جایی دیگر فرموده است:

﴿وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمْرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشُونَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ﴾ (رعد/۲۱)؛ آنان که آنچه را خدای امر فرموده پیوندند، می‌پیوندند و از پروردگاشان می‌ترسند و از بدی حساب بیناکند.

این مطلب اشاره به آن است که ترک صلة رحم مخالفت با امر خداست.

در تفسیر نمونه آمده است: علت این که اسلام نسبت به نگهداری و حفظ پیوند خویشاوندی این همه پافشاری کرده، این است که همیشه برای اصلاح، تقویت، پیشرفت، تکامل و عظمت بخشیدن به یک اجتماع بزرگ، چه از نظر اقتصادی یا نظامی و چه از نظر جنبه‌های معنوی و اخلاقی، باید از واحدهای کوچک آن شروع کرد. با پیشرفت و تقویت تمام واحدهای کوچک، اجتماع عظیم، خود به خود، اصلاح خواهد شد.

اسلام برای عظمت مسلمانان از این روش به نحو کامل تری بهره‌برداری نموده است. دستور به اصلاح واحدهایی داده که به طور معمول افراد از کمک، یاری و عظمت بخشیدن به آن روی گردان نیستند، زیرا تقویت بنیة افرادی را توصیه می‌کند که خونشان در رگ و پوست هم در گردش است، اعضای یک خانواده‌اند و پیداست هنگامی که جوامع کوچک خویشاوندی، نیرومند شد، اجتماع عظیم آنها نیز عظمت می‌یابد و از هر نظر قوی خواهد شد (مکارم، ۱۳۷۲، ج ۱، صص ۱۵۷-۸).

۳.۱. فردگرایی کاذب در اثر وجود عذرها طبیعی؛

وجود عذرها بی همچون بیماری، دوری مسافت، محصور بودن به وسیله زندان یا عامل دیگری مانند آن، شاید سبب قطع رحم گردد. به همین قیاس باید مورد فقر رانیز به حساب آورد، هر چند جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.

نکته لازم به تذکر آن است که فرایند قطع رحم به تبع عذرها طبیعی در کشورهای رو به توسعه اغلب با فردگرایی اشتباه می شود. در حالی که پیامد قطع رحم در اثر وجود این عوامل با آن چه در بخش عوامل اجتماعی به عنوان پدیده فردگرایی یاد خواهیم کرد، تفاوت اساسی دارد؛ از آن روی، عنوان فردگرایی کاذب را در اینجا مناسب می دانیم.

موضوع تورم و گرانی نرخ‌ها، که به طور طبیعی موجب دو شغله بودن افراد برای تأمین معاش می گردد، نیز عامل کم یا بی توفیقی نسبت به انجام صلة رحم است، زیرا طبیعی است که در این صورت اشخاص از نظر وقت کم می آورند.

همچنین دشواری رفت و آمد به دلیل توانایی نداشتن برای پرداخت هزینه سفر یا تأمین وسیله نقلیه را باید در همین مقوله قرار داد.

از جمله این عذرها نیز می توان از نداشتن فضای فیزیکی لازم برای پذیرایی در محیط‌های مسکونی کوچک و محدودیت وسائل و ابزار پذیرایی نام برد. نتیجه آن که در رأس همه این عوامل و شرایط، اگر کمی درآمد و متوازن نبودن آن با هزینه معمول زندگی را لحاظ کنیم، عذر دیگری برای انجام نشدن صلة رحم خواهد بود.

۴.۱. عامل اقتصادی - اجتماعی روزمره‌گی؛

موانعی همچون مشغله‌های کاری، کم توفیقی ناشی از اقتضای شغل، پراکندگی آدرس‌ها و... در جوامع نیمه صنعتی - نیمه سنتی که تحول اساسی نیافته‌اند در کمنگ شدن سنت‌های دینی همچون صلة رحم تأثیر به سزاوی دارد.

با این وجود صلة رحم در جوامع اسلامی سنت زنده‌ای است که مردم از هر

قوم و فرهنگی به رغم تغییرات اجتماعی و فرهنگی در دوره‌های مختلف، به آن اعتقاد دارند.

﴿۱۷۱﴾

البته توجه به این نکته لازم است که - چنان که در بررسی‌های اجتماعی روشن شده است - رابطه معکوس عامل مزبور با عامل اعتقاد دینی، نه چندان مربوط به عمق تأثیر اعتقادات دینی است، بلکه بیشتر ریشه در عمق یافتنگی باور فرهنگی ملت‌ها دارد. برای مثال براساس آنچه باتومور اظهار می‌دارد، پیوند خویشاوندی در جوامع دیگر (به خصوص قشر کارگر صنعتی)، هنوز به رغم صنعتی شدن از رونق برخوردار است. او خود، رونق آن را در جامعه هندوستان شاهد بوده و خاطر نشان می‌سازد که در این کشور علی‌رغم نبود هم سفره‌گی و مسکن مشترک، خانواده‌پیوسته به عنوان یک گروه خویشاوندی که اعضای آن در مناسبت با یکدیگر دارای حقوق و تعهدات خاصی هستند، باقی است و هنوز به دیده احترام نگریسته می‌شود (باتومور، ۱۳۷۰، ص ۲۰۰).

بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت در جوامع اسلامی که فرهنگ ملی آن ریشه در باورهای دینی دارد و صبغه دینی و ملی با هم تلفیق و ادغام گردیده‌اند، هیچ عاملی نباید موجب کم رونق شدن سنت حسنة صلة رحم و امثال آن گردد (مگر آن که جامعه‌ای به لحاظ مبنای شناختی و ساختاری متحول شده باشد).

۵.۱. محدودیت‌های مادی:

محدودیت‌های مادی عبارتند از: عامل فقر و بی‌تمکنی، نداشتن امکان رفت و آمد، درگیر تأمین معاش و نیازهای ضروری بودن و نبود تشریفات، اسباب و ابزار مناسب.

توضیح و ملاحظه

در کنار عوامل اقتصادی قطع رحم، عامل فرهنگی هم‌چشمی از طرفی و بالارفتن سطح توقعات و انتظارات غیرواقعی موهم از طرف دیگر - هر چند

۱۷۲

پذیرفته نیست لیکن - به عنوان عامل تشدید کننده محسوب می‌گردد. وجود این دو گرانه در جامعه‌های رو به رشد و توسعه یک نوع تعارض روانی فشار دهنده را سبب می‌شود که ممکن است در نهایت به روان پریشی شهروندان و به خصوص حاشیه‌نشینان منجر گردد.

۱.۶. قصور و سهل‌انگاری:

گاهی نیز بی توجهی نسبت به صله رحم ناشی از سهل انگاری و اهمیت ندادن به آن می باشد، نه بی اعتقادی. با این وجود پیامد آن، که تأثیر منفی قطع رحم می باشد حتمی است، زیرا پیامد آن از مسائل طبیعی است که در سنت ثابت و متغیر الهی قرار داده شده است؛ مانند اثر زهر و پادزهر. گواه بر این مطلب تأمل در این حدیث است که پیامبر اسلام ﷺ فرمود:

«پیوند با خویشاوندان شهرها را آباد می‌سازد، و بر عمرها می‌افزاید هر چند انجام دهنده‌گان آن از نیکان هم نباشند» (قمی، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۳۲۵، ماده رحم).

امام صادق علیه السلام فرمود: حدیث کرد مرا محمد بن علی علیه السلام که از پدر خود علی بن حسین علیه السلام روایت می کرد و او از پدر خود امام حسین علیه السلام و او از پدر خود علی بن ابی طالب علیه السلام که رسول الله علیه السلام فرمود:

اگر شخصی رعایت صله رحم کند و باقی مانده باشد از عمر او سه سال پس حق سبحانه و تعالیٰ به واسطه آن دراز کند و بکشد آن مدت را تا سی و سه سال، و اگر شخصی باشد که قطع رحم کند و باقی مانده باشد از عمر او سی و سه سال حق تعالیٰ آن مدت را کوتاه کند و باز گرداند تا سه سال (محدث اربلی، ۱۳۸۲، ج ۳، ص ۳۸۴).

نتیجه‌گیری از این بخش

آنچه از این بررسی به دست می‌آید و ملاحظاتی که در متغیرهای یاد شده انجام

گرفت این نتیجه را تحقق می‌بخشد که در صورت انجام صله رحم، چه در حدود واجب و چه مستحب که مستلزم تحمل هزینه‌ها و خسارات مالی سنگینی باشد و پذیرش آن بر حسب عادت به اخلال در روند زندگی فرد منجر شود، فرد مزبور، ملزم به انجام این گونه مصاديق نخواهد بود. در این حکم، تفاوتی میان این که ضرر مذکور به سبب نفس صله یا لوازم و مقدمات و مقارنات آن متوجه فرد بشود، وجود ندارد، چه دلیل نفی ضرر (قاعدة لا ضرر) مقدم بر دلیل حرمت قطع است. به اقتضای این تقدم، تنها مواردی از صله واجب است که مستلزم ضرر زیاد نباشد و در مقابل تنها در مواردی قطع رحم صدق می‌کند که فرد بدون عندر موجه از انجام وظیفه سرپیچی کرده باشد. البته برخی مصاديق صله همچون کمک مالی، پرداخت نفقة، هزینه ایاب و ذهاب در مسافرت برای صله، تعطیلی محل کسب برای عیادت از مریض، تشییع جنازه و... که بر حسب عادت مستلزم بذل هزینه‌های مالی است، مشمول این حکم نیست. جهات دیگر ضرر، همچون ضرر جانی و عرضی به عنوان اظهار مصاديق قاعدة لا ضرر، مشمول حکم فوق خواهد بود. همچین در صورت فراهم نبودن امکانات سفر، دور بودن مسیر، نامساعد بودن اوضاع جوی و به طور کلی هرگاه انجام دادن صله به علت فقدان شرایط یا وجود برخی موانع مستلزم تحمل زحمت و مشقت زیاد گردد، وجوب آن به دلیل نفی حرج (قاعدة لا حرج) برداشته می‌شود و فرد در ترک آن معذور خواهد بود^۲ (ر.ک: شرف الدین، ۱۳۷۸).

بخش دوم؛ بررسی موافع در بعد اجتماعی

۱.۲. تحولات فکری - فرهنگی:

براساس باور کارشناسان تربیتی، الگوی کامل و صحیح رشد و تحول در انسان، که حرکتی بسیار پیچیده است، از تعامل چندین فرایند به وجود می‌آید. این فرایندها عبارتند از:

- فرایند زیستی: تغییرات طبیعی و بدنی؛

- فرایندهای شناختی: تغییرات در تفکر، ادراک و زبان؛

- فرایندهای اجتماعی: تغییرات در روابط اجتماعی فرد با دیگران، عواطف و شخصیت فرد را در بر می‌گیرد (احمدی، ۱۳۸۰).

قرآن مجید در ارتباط با نقش ریشه‌ای اعتقاد و رفتار فردی در فرایند اجتماعی می‌گوید: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ﴾ (رعد/۱۱)؛ همانا خداوند وضعیت هیچ جماعتی را دیگر گون نمی‌سازد مگر این که آنچه را مربوط به خودشان است تغییر داده باشند.

تحول اجتماعی به طور عمده ناشی از تغییر فرهنگی است و حتی در رابطه با عامل اقتصادی نیز آنچه سبب تحول می‌شود جانمایه فرهنگی آن است. اما این که دلیل تغییر از نظرگاه علمی چیست، کارشناسان علوم اجتماعی برای آن دلایل متعددی قائل هستند. یک دلیل عام، تغییر در محیط است که باید با تغییر در سازگاری فرهنگی همراه شود. دلیل دیگر روش‌هایی به دست آوردن خصوصیات یک فرهنگ است. دلیل سوم تماس با گروه‌های دیگر است که عقاید و راههای جدید انجام کارها را به فرهنگ می‌سپارد (سبک زندگی)، و در نهایت به تغییر ارزش‌های سنتی و رفتار منجر می‌شود (عسکری خانقه - کمالی، ۱۳۸۰، ص ۵۱۴).

تحولات اجتماعی بسته به عامل اصلی تغییر می‌تواند در گونه‌های مختلفی نمود یابد. به عنوان نمونه چنان که گفته شد، عامل آن امر فرهنگی باشد، یا ایده علمی و یا دوره فشار سیاسی و یا اقتصادی. در عوامل علمی و فرهنگی امکان تغییر عقیده وجود دارد که به سلب اعتقادات قبلی منجر می‌شود. برای مثال اگر تحول فکری مبنی بر خرافی بودن اعتقاد هم‌خونی و خون قبیله پدید آید و یا در بینش اجتماعی شخص خلجانی نسبت به عقیده هم‌گرایی و جمع‌گرایی به وجود آید و او را فردگرا سازد. در این صورت او نمی‌تواند به صلة رحم پای‌بندی

داشته باشد، زیرا اصالت را به فرد می‌دهد نه به جمع؛ جمعی که او جزئی و عضوی از آن است و باید به سایر اجزا و اعضا وابستگی نشان دهد.

﴿۱۷۵﴾

مردمان وابسته به فرهنگ‌های فردگرا اغلب اهداف فردی خود را ترجیح می‌دهند؛ حتی اگر آن اهداف با اهداف مهم درون گروه همچون خانواده، قبیله، گروه کاری و یا همقطاران روستایی در تضاد باشد (تریاندیس، ۱۳۷۸، ص ۲۵۶). جامعه‌شناسان بر این باورند که فردگرایی یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های مدرنیته است. جوامع پس از گذار از مرحله سنت به مدرنیته، از محوریت روابط خانوادگی و خویشاوندی دور شدند و به سمت ترجیح فردگرایی و اصالت فرد بر گروه و خانواده رفتند. در چنین جوامع دیگر خبری از روابط خانوادگی، دید و بازدید و حمایت‌های خویشاوندی نبود و افراد جامعه بیش از منافع اعضا خانواده خود، به منافع خود می‌اندیشند.^۳

شاید بتوان گفت امیل دور کیم (۱۹۱۷-۱۸۵۸) نخستین کسی است که سیر تکاملی بشر از جمع‌گرایی به سوی فردگرایی را پیش‌گویی کرد.^۴

وی در اثر بر جسته خویش (درباره تقسیم کار اجتماعی)، معتقد است که در جامعه مبتنی بر همبستگی ارگانیکی (جامعه تحول یافته از همبستگی مکانیکی به همبستگی ارگانیکی) هر چند وجود جمعی به طور کامل از بین نرفته است؛ اما جامعه در مسیر تحول خویش کیش فرد را در مقابل وجود جمعی و به عنوان روح حاکم بر تقسیم کار طرح می‌کند (گیدنر، ۱۳۸۳، ص ۱۵۴).

براساس نظریه دور کیم «نقد سودگرایی و تحلیل فردگرایی اخلاقی زمینه گسترش نظریه بی‌هنگاری را به وجود آورده‌اند. درمان بی‌هنگاری نه در تحمیل مجدد انضباط اخلاقی سرکوب گرانه سنتی، بلکه در پیشرفت بیشتر اخلاقی فردگرایی لیبرال است» (گیدنر، ۱۳۷۸، ص ۱۴۰).

بر این اساس، تضعیف روح خانوادگی - جمعی، آنگاه که موجب تقویت فردگرایی شود، پیوند طبیعی و عاطفی شخص با افراد دیگر کاهش پیدا می‌کند

زیرا به باور خود، از نوع پیشرفته استقلال فردی نسبت به جمع برخورداری یافته است.

تغییرات فرهنگی و تکنولوژیک؛ این گزینه یک منشأ اثر مبنایی است و موجب پدید آمدن عوامل مختلف دیگری است که در این نوشتار از آنها ذکری به میان آمده است.

۲.۲. تحول و تغییر اجتماعی

این متغیر همانند متغیر پیشین عمل می کند، جز این که موضوع در متغیر قبلی مبانی شناختی همچون امور فکری - فرهنگی بود و در اینجا ساختاری و چنان که گفته خواهد شد شدت و صلابت بیشتری دارد.

از نظر جامعه شناسان این متغیر پاگرد مبنایی مهمی برای جایگزینی متغیرهای اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی است و از این روی می توان آن را یکی از اهرم‌های مؤثر در تغییر عقیده به صلة رحم دانست. در غیر این صورت می تواند منشأ بی توجهی به آن در اثر رویکرد به مشاغل پدید آمده از تکنولوژی دانست. در این راستا تغییر اجتماعی هم می تواند فرهنگ مادی را از صبغه دیرینه خود به صبغه تازه‌ای دگرگون سازد که در این رویه به صلة رحم بها داده نمی شود. در همه این فرض‌ها دگرگونی فرهنگ تأثیر به سزاپی در موضوعات اخلاقی و دینی می نهد. با این حال براساس آنچه استفن مور در رابطه با جامعه بریتانیا به دست آورده است «به رغم این که حفظ تماس با خویشاوندان نزدیک در جامعه بسیار دشوار شده و ضمانت اجرایی نیرومندی ندارد و صرف نظر از این واقعیت که تحرک جغرافیایی و اجتماعی بسیار بیشتر از گذشته شده است، باز شواهدی حاکی از آنند که شبکه خانواده گسترده هنوز وجود دارد و شواهدی وجود دارد که این نوع خانواده به جای نابودی خود را بیشتر با مقتضیات سازگار کرده است (مور، ۱۳۸۱، ص ۵۷).

عامل دیگری که منشأ اثر در تغییرات اجتماعی است، بروز طبیعی حالتی در

نیروی کار صنعتی به عنوان با خودبیگانگی است که در جوامع صنعتی، مدرن و به خصوص فراصنعتی دائماً در حال توسعه است.

﴿۱۷۷﴾

رخداد با خودبیگانگی براساس فلسفه اقتصادی کارل مارکس عبارت است از فرایندی در رابطه با کار و نیروی انسانی، که به تبدیل شدن نیروی انسانی به شیء منجر می‌شود و این یکی از خصوصیت‌های نظام سرمایه‌داری می‌باشد. لیکن برد غالب این مفهوم پس از او از صبغه جامعه‌شناختی خارج شد و در حوزه جدید برای توصیف انواع پدیده‌ها مورد استفاده قرار گرفت. به عنوان نمونه؛ «هرگونه احساس جدایی، و نارضایتی از جامعه، احساس وجود و رشکستگی اخلاقی در جامعه، احساس ناتوانی و درماندگی در برابر استحکام نهادهای اجتماعی و ماهیت غیر شخصی و غیر انسانی شده‌ای که سازمانهای اجتماعی عریض و طویل و دیوان سالارانه پیدا کرده‌اند» (آبرکرامبی و دیگران، ۱۳۶۷، صص ۳۰-۳۱).

بر این اساس، عارضه اجتماعی با خودبیگانگی که محصول نظام ماشینی حاکم بر جوامع مدرن است، عامل گسیختگی اجتماعی و واگرایی افراد نسبت به یکدیگر و نظام اخلاقی سنتی می‌باشد که پیامد قطع رحم از آن جمله است.

رابرتسون در ارتباط با دگرگونی اساسی جامعه نوین با سنتی که منشأ تغییرات فرهنگی و اخلاق اجتماعی است می‌گوید در حال حاضر جامعه صنعتی به سرعت در حال غلبه بر دنیای کنونی است. وی اظهار می‌دارد که بشر برای مقابله با عوارض نامطلوب نظام صنعتی دنیای جدید ناگزیر از تن دادن به شیوه‌هایی چون تخریب محیط زیست، کاهش منابع، زوال ارزش‌های سنتی جوامع، گسیختگی نظام‌های خویشاوندی و... می‌باشد (رابرتسون، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷).

۳.۲. فاصله طبقاتی در نظام اجتماعی سنتی و ماشینی:

جدا شدن کاستهای اجتماعی از بافت یک پارچه دینی، - که پیش از آن به گونه‌تار و پود یک واحد خانوادگی با هم معاشرت داشته‌اند - از عمدۀ ترین

موانع ارتباط افراد فامیل است. البته چنان که تریاندیس بیان می‌دارد، فاصله اجتماعی به این بستگی دارد که در یک فرهنگ خاص، چه ویژگی‌هایی مطلوب تصور شود (ر.ک: تریاندیس، ۱۳۷۸، ص ۳۳۵).

به هر حال، فاصله ایجاد شده در بین افراد یک دودمان می‌تواند ناشی از عوامل تاریخی، فرهنگی، خونی - نژادی، سیاسی، اقتصادی، دینی - مذهبی و به طور کلی هر الگوی منحصر به فرد «فاصله اجتماعی» باشد، یا در اثر تغییر ساختاری جوامع از سنتی به مدرن و از شبکه‌های قبایلی به جوامع نوین صنعتی و فرآصنعتی کنونی.

رابرتсон می‌گوید: در جوامع سنتی و مقابل صنعت تقریباً تمام زندگی اجتماعی در پهنه‌گروههای اولیه وقوع می‌یابد مانند شبکه خویشاوندی و دهکده کوچک. در مقابل در جوامع نوین صنعتی جمعیت‌های انبوه شهری و گستره وسیع سازمان‌ها، محیط زندگی اجتماعی را ناشناس و ناآشنا می‌سازد (رابرتсон، ۱۳۷۴، ص ۱۴۴).

وجه مشترک هر دو، بریدن شخص از کلان فامیل هم طبقه خود و پیوند خوردن با طبقه یا گروه اجتماعی دیگری (بر حسب روابط ارگانیک) است. در علت آن نیز تفاوتی ندارد که این عارضه مربوط به ارتباط ارگانیکی و لازمه موقعیت جدید شخص، یا مربوط به کیش شخصیتی او می‌باشد، که به تازگی گرفتار آن شده است.

بحث پایانی - قطع رابطه خانوادگی با فاعل منکر
به دنبال بحث و بررسی عوامل قطع رحم، به یک نمونه بارز دیگر مشابه آنچه از آنها بحث شد می‌رسیم که در واقع از آن مقوله نیست.

این گزینه بیشتر در موقعیت‌های وجود دارد که هر انسان متعهدی به حکم عقل و شرع ملزم می‌باشد، رابطه اجتماعی خود با فرد مตلاف را قطع نماید؛ نظیر آن جا که منشأ قطع رحم دگر دیسی طبقاتی بود؛ لیکن این جا سخن از پاسداری

از ارزش‌های دینی و اتخاذ نوع مناسب برخورد با خروج از هنجار دینی است که در باب امر به معروف و نهی از منکر ممکن است دارای کارایی مهمی باشد؛ در باب نهی از منکر یکی از مراتب آن، انکار به قلب و فاصله گرفتن از مرتكب منکر غیر نادم است. بنابر این اگر صلة رحم مفید و مؤثر واقع نشد، قطع موقت رحم کارساز و تأثیرگذار خواهد بود. آن چه مهم است این که در نهی از منکر باید قطع رحم به صورت دائمی انجام گیرد.

با این توصیف، برای تقریب به ذهن به مطلبی از شیخ اجل سعدی الله نگاهی می‌اندازیم که گفته است:

«بزرگی را پرسیدم از سیرت اخوان صفا گفت کمینه آن که مراد خاطر یاران
بر مصالح خویش مقدم دارد و حکما گفته‌اند برادر که در بند خویش است نه
برادر و نه خویش است.

همراه اگر شتاب کند همه تو نیست

دل در کسی مبند که دل بسته تو نیست

چون نبود خویش را دیانت و تقوی

قطع رحم بهتر از مودت قربی

یاد دارم که مدعی در این بیت بر قول من اعتراض کرد و گفت: حق تعالی در کتاب مجید از قطع رحم نهی کرده است و به مودت ذی القربی فرموده آن چه تو گفتی منافق آن است گفتم غلط کردی که موافق قرآن است.

﴿وَ إِن جَاهَدَاكَ عَلَى أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا﴾

(لقمان/۱۵).

هزار خویش که بیگانه از خدا باشد

福德ای یک تن بیگانه، کاشنا باشد»

(سعدی، ۱۳۷۶، ص ۱۰۰).

نتیجه‌گیری

در یک نگاه گذرا به آن چه از آن بحث شد در می‌یابیم که دو نوع فاکتور و

عامل اثر گذار بر موضوع صله رحم وجود دارند:

یک / عامل فردی که عمدتاً ناشی از ضعف شناخت و آگاهی است و احیاناً

عذرهای طبیعی و قصور نیز در آن مدخلیت دارد.

دو / عامل اجتماعی که از اهم آن می‌توان مسأله تحول اجتماعی و گذرا از دوره معرفتی به دوره ای تازه را با رویکرد شناخت متمایزتری دانست.

در این بخش از عوامل ریزی همچون محدودیت‌های مادی و گرفتاری‌های

اجتماعی هم می‌توان یاد کرد اما مهم‌تر از همه این‌ها فاصله طبقاتی است.

با این حال بر اساس قاعده میسور^۵، هر چند با وجود موانع یادشده اجرای این

فریضه و سنت حسنے برای همگان با مشکل مواجه است لیکن در عین حال لازم

است در حد ضرورت از امکانات ارتباطی موجود در فضای مجازی همچون:

ایمیل‌ها، سایت‌های کاربردی اشتراکی، صفحه‌های شبکه اجتماعی، و بلاگ‌ها

و جز این‌ها از تلفنهای ثابت و سیار، که امکان برقراری ارتباط غیر حضوری را با

وجود بعد مسافت میسر می‌سازند، به منظور تحقق آن، استفاده شود.

نویسنده در پایان بحث به نوعی قطع رحم پسندیده از نظر دینی برخورد نموده،

که از آن به عنوان «قطع رابطه خانوادگی با فاعل منکر» یاد کرده است هر چند

که این مقوله به لحاظ هدفی مورد توجه در این بحث نیست.

پی‌نوشت‌ها

۱. البته این ارungan پیشرفت تمدن عصر حاضر نیست. شهید مطهری^۶ در دهه پنجاه از بروز چنین فاجعه‌ای یاد می‌کند:

«هر چه تمدن جلوتر می‌رود به دلیل آن که عصیت‌ها آن چیزهایی که افراد را به حکم

یک روح خانوادگی، روح قبیله‌ای، روح قومی و امثال این‌ها پیوند می‌داد ضعیف می‌شود

بشر به سوی فردیت می‌رود یعنی پیوند طبیعی و عاطفی او با افراد دیگر کاهش پیدا

می‌کند» (مطهری، ۱۳۷۵، ص ۱۶).

۲. به نقل از سایت ام‌الکتاب (<http://www.ommolketab.ir/>)، از: شرف‌الدین، سید حسین،

(۱۳۷۸)، تحلیلی اجتماعی از صلة رحم، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم.

۳. برای پی‌گیری بحث فردگرایی مورد نظر دور کیم می‌بایست به چگونگی گذار جوامع از

﴿۱۸۱﴾

ستی به مدرن در نظر وی پرداخت.

۴. قاعدةٰ فقهی برگرفته از مؤثر نبوی ﷺ: «المیسور لا یسقط بالمعسور» و «مالا یدرك کله لایترک کله» و «إذا أمرتم بأمر فاتوا منه بما استطعتم» ر. ک. احسائی، ۵۸/۴

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.

۲. آبرکرامی، نیکلاس؛ هیل، استفن و ترنر، برایان. اس (۱۳۶۷)، فرهنگ جامعه شناسی، ترجمهٰ حسن پویان، تهران، انتشارات چاپخشن.

۳. احسائی و ابن ابی جمهور (۱۴۰۵ق)، عوالي اللئالی، ۴ جلد، قم، انتشارات سید الشهداء علیهم السلام.

۴. امام علی، امیر المؤمنین (۱۳۹۵ق)، نهج البلاغه، بتصحیح الدكتور صبحی صالح، افست ایران، قم، انتشارات الهجره.

۵. احمدی، محمد رضا (۱۳۸۰)، نقش صلة رحم در بهداشت روانی، نشریه معرفت، شماره ۴۶.

۶. باتومور، تی. بی (۱۳۷۰)، جامعه شناسی، ترجمهٰ سید حسن منصور و سید حسن حسینی کلجاهی، تهران، نشر امیرکییر، چاپ چهارم.

۷. برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ق)، المحسن، یک جلد، قم، دارالكتب الإسلامية.

۸. تریاندیس، هاری س (بی‌تا)، فرهنگ و رفتار اجتماعی، ترجمهٰ نصرت فتی، تهران، نشر رسانش، چاپ اول.

۹. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه الى تحصیل الشریعة، ۲۹ جلد، قم، مؤسسه آل‌الیت علیهم السلام.

۱۰. رابرتсон، یان (۱۳۷۴)، درآمدی بر جامعه (با تأکید بر نظریه‌های کارکردگرایی، ستیز، و کنش متقابل نمادی)، ترجمهٰ حسین بهروان، مشهد، مؤسسهٰ چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

۱۱. سعدی، شیخ مصلح الدین (۱۳۷۶)، گلستان سعدی، نشر تهران، باقرالعلوم.

۱۲. شرف‌الدین، سید حسین (۱۳۷۸)، تحلیلی اجتماعی از صلة رحم، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم.

۱۳. عسکری خانقاہ، اصغر و کمالی، محمد شریف (۱۳۸۰)، انسان شناسی عمومی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم.

۱۴. قمی، حاج شیخ عباس (بی‌تا)، سفينة البحار، ج ۳، نشر دارالاسوه للطباعة و النشر، طبع اول.

۱۵. گیدنژ، آتنونی (۱۳۸۳)، چکیده آثار، ویراستار: فیلیپ گسل، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، انتشارات ققنوس.
۱۶. گیدنژ، آتنونی (۱۳۷۸)، سیاست، جامعه‌شناسی و نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
۱۷. مجلسی، محمد باقر (۱۳۹۷ق)، بحار الانوار الجامع للدرر اخبار الانمة الاطهار، نشر المطبعه الاسلاميه، طبع دوم.
۱۸. مکارم شیرازی، ناصر؛ جمعی از نویسندهای (۱۳۷۲)، تفسیر نمونه، ج ۱، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی ام.
۱۹. محدث اربلی (۱۳۸۲)، کشف الغمة، ترجمه و شرح علی بن حسین زواره‌ای (قرن دهم)، ناشر انتشارات اسلامیه، چاپ سوم.
۲۰. مطهری، مرتضی (۱۳۷۵)، آشنايی با قرآن، المكتبة مدرسة الفقاهة، از سایت <http://ar.lib.eshia.ir/50055/1/16>
۲۱. مور، استنن (۱۳۸۱)، دیاچه‌ای بر جامعه‌شناسی، ترجمه مرتضی ثاقبفر، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ دوم.
۲۲. نراقی، محمد مهدی (۱۳۸۳ق)، جامع السعادات، ج ۱-۳، نشر نجف، مطبعه النعمان، طبع سوم.